

**XIX ASRNING IKKINCHI YARMI – XX ASRNING BOSHLARIDA
BUXORO AMIRLIGI VA XIVA XONLIGI. TURKISTONDA ILM-FAN VA
MADANIYAT. MEN VA BOSHQALAR ,RUHIY TARBIYA**

Dilrabo Karimova Murodovna

Marg'ilon shahar 1-son politexniumi

Hasanova Kibryo Jahongirovna

Marg'ilon 1-son politexnikumi

Sotvoldiyeva Muazzam Turg'unovna

Marg'ilon 1-son politexnikumi

XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asrning boshlarida Buxoro amirligi

XIX asr oxirida Buxoro amirligida Buxorodan tashqari Chorjo'y, Kitob, Shahrisabz, Denov kabi shaharlar amirlikning yirik savdo va hunarmandchilik markazlari hisoblangan. Amirlik iqtisodining asosiy qismini qishloq xo'jaligi sohasi tashkil etgan. Lekin dehqonlar har doim ham katta daromad olmagan. Ketma-ket kamhosil yillardan keyin baljuvonlik dehqonlar 1885-yilda mo'l hosil yig'ib olishdi. Soliq yig'uvchilar esa nafaqat o'sha yil uchun, balki o'tgan kamhosil yillar uchun ham xiroj to'lashni talab qilishdi. Bu esa dehqonlarning noroziligiga sabab bo'ldi. Bunday soliq undirishni adolatsizlik deb bilgan dehqonlar uni to'lashdan bosh tortdilar. Amaldorlar zo'ravonligi va zulmi qo'zg'olonga sabab bo'ldi. Qo'zg'olon 1885-yil iyul oyining oxirgi kunlarida ko'tarilgan. Dehqonlar va amir Muzaffar lashkari o'rtasida jang bo'lib o'tdi. Tayyorgarlik ko'rmagan va mehnat qurollari bilan ko'chaga chiqqan dehqonlar mag'lubiyatga uchradi. Qo'zg'olonchilar qo'lga olinib, qatl etildi.

1888-yil Ko'lob viloyatida boshlangan dehqonlarning norozilik harakati ham amir tomonidan bostirildi.

Buxoro amirligida bu davrda ham xalq hunarmandchiligi rivojlanishdan to'xtamadi. Buxoro gilamlariga nafaqat ichki bozorda, balki tashqi bozorda ham talab katta bo'lib, amirlik savdogarlari ularni ko'p miqdorda xorijga sotar edilar. Ichki va tashqi bozorlarda Buxoro ip-gazlama matolari, ko'pchilik, zardo'zlik, kumush va oltin kandakorlik buyumlari, bo'yoq va sovun mahsulotlari, ustalarning oltin va kumushdan yasagan buyumlari Sharq va G'arbda xaridorgir bo'lgan.

Buxoro amirligida azaldan rivojlanib kelgan o'ziga xos ko'ri nishdagi hunarmandchilik mavjud bo'lgan. Zargarlar yasagan mahsulotning barchasi nozik naqshlar bilan bezatilardi. Buxoro kulolchilik buyumlari bozori ham chaqqon bo'lib, kulollar butun amirlik shaharlarida faoliyat olib borgan. Hunarmandlar daromadining aksariyat qismi behisob soliqlarni to'lashga ketardi. Shu bois ular o'z ustaxona va korxonalarini yanada rivojlantirish va takomillashtirish uchun qo'shimcha mablag'larga ega emasdi.

Buxoro amirligi hududi katta foyda keltiruvchi tranzit savdo uchun ham qulay bo'lgan. 1888-yil amirlik hududi orqali dastlabki temiryo'l o'tkazildi. Buxorodan 15 kilometr masofada Yangi Buxoro stansiyasi qurilishi boshlab yuborildi. Bu yerda amir saroyi va Rossiya siyosiy agentining qarorgohi ham barpo etildi. Endilikda Buxoro amirligi temiryo'l orqali Toshkent, Orenburg va Moskva bilan bog'landi. Buxoroda Rossiya davlat banki bo'limi, paxta tozalash zavodi, Yevropa namunasidagi mehmonxona barpo etildi. Eski Buxorodagi qo'shbegi uyi va Rossiya imperatorining siyosiy agentligi qarorgohi ilk paydo bo'lgan telefon aloqasi bilan bog'langan edi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxoro amirligida ta'lim tizimi o'tgan asrlardan qolgan an'anaga muvofiq boshlang'ich (maktablar) va yuqori (madrasa) bosqichlaridan iborat edi. Boshlang'ich ta'lim uassasalarida asosan arab tili va

alifbosida savod chiqarish, islom asoslarini egallash, axloqiy tarbiyaga urg‘u berilgan. Ularning moddiy asosini vaqf mulklari, ayrim shaxslardan

tushgan xayri-ehsonlar tashkil etgan. Bu davrda Buxoroda 350 ga yaqin an’anaviy (boshlang‘ich) maktablar faoliyat ko‘rsatgan. Maktabxonada o‘qishga qabul qilish yoshi Buxoroda 5 yoshdan 12 yoshgacha bo‘lgan davrni tashkil etgan. Ta’lim jarayoni esa 7–10 yilgacha davom etgan. O‘g‘il bolalar maktablarining aksariyati masjidlar qoshida tashkil etilgan. Qizlar maktabida o‘qitish o‘g‘il bolalar o‘qiydigan masjidlar huzuridagi maktabxonadagi o‘qitishdan bir muncha farq qilgan. Bu yerda darslar tushlikkacha davom etgan. Qizlarning o‘qishi 7 yoshdan boshlanib, 13 yoshda tugar edi. Odatda qizlar uylarida ta’lim olishgan.

2. XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida Xiva xonligi

Xiva xonligida 1873-yildan so‘ng hosildor yerlarning katta qismi Rossiya tasarrufiga o‘tishi oqibatida xonlik ma’muriyati sarf-xarajatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini yangi soliqlarni joriy etish yoki ilgari mavjud bo‘lganlarini oshirish yo‘li bilan qoplay boshladi.

Dehqonlar mehnati yer unumdorligini oshirish va ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan. Xonlikda g‘alla yetishtirish qishloq xo‘jaligining asosiy tarmog‘i hisoblangan. Shu davrdan boshlab Rossiya bilan savdo-sotiqning rivojlanishi natijasida paxta yetishtirishga ixtisoslashuv ham jadal kechdi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida uy hunarmandchiligi hanuz saqlanib kelayotgan edi. Unda ip yigirish va to‘quvchilik, oyoq kiyimlar, gilamlar, kigizlar va boshqalar tayyorlanardi. Har bir dehqon xo‘jaligi yordamchi daromad manbayi bo‘lgan uy hunarmandchiligi bilan shug‘ullanar edi. Deyarli har bir qishloqda ko‘nchi, etikchi, bo‘zchi, bo‘yoqchi, juvozchi va boshqalar faoliyat ko‘rsatishgan. O‘rta Osiyoning Rossiya, qozoq juzlari, Kavkaz, Eron bilan savdo munosabatlari rivojlanishi ichki savdo-sotiqni ham jonlantirdi. Bozor

munosabatlarining rivojlanishi tovar-pul munosabatlarining o'sishiga imkoniyat yaratdi. Buning natijasida shaharlar qishloqlarga nisbatan jadal rivojlanib, yangi shaharlar vujudga keldi, eskilarining rivojlanish jarayoni tezlashdi.

Bu mamlakat iqtisodiy hayotida shaharlarning ahamiyati ortishiga olib keldi. XX asr boshlariga kelib Xiva, Yangi Urganch, Qo'ng'iroq, Toshhovuz, Gurlan singari shaharlar ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy markazlarga aylandi. Bog'ot, Mo'ynoq, Taxta singari yangi shaharlar vujudga keldi. Shaharlarda mahalliy va Rossiya qo'shma korxonalarining idoralari, sanoat korxonalari joylashgan edi. Rossiya imperiyasi va mahalliy kapital hamkorligi vujudga keldi. Mahalliy tadbirkorlar faoliyati, milliy kapital namoyandalarining sarmoyalari daromadi Rossiya bozori mahsulotlariga bevosita bog'langan edi. Ular ikki davlat o'rtasida bozor munosabatlarini rivojlantirish uchun qo'shma bank uyushmalarini tuzishga harakat qilishdi. Xiva xonligida XIX asrning ikkinchi yarmida butun qoraqalpoq urug'larini boshqarish, soliqlarni undirish, harbiy xizmatni o'tash majburiyatlariga doir ishlarni tartibga solish maqsadida beklarbegi lavozimi joriy etilgan.

XIX asrning o'rtalarida Yangi Urganchda 15 ta masjid va ikkita madrasa bo'lgan. Gurlanda 6 ta masjid va 2 maktab, Shohobodda 2 ta maktab va 2 masjid, Shovotta 4 ta masjid va 1 madrasa, Xazoraspda 10 ta masjid, Qutlug' Inoq madrasasi faoliyat yuritgan.

Xiva xonligida masjid imomi o'zining bevosita vazifasidan tashqari soliq to'lovchilar hisobini yuritish, soliq yig'ish, ba'zan esa suv taqsimoti bilan ham shug'ullanar edi. Xiva xonligi Rossiya vassaliga aylantirilgandan so'ng Xiva saroy kutubxonasidan 300 dona qo'lyozma, 18 dona Qur'oni karim, 50 dan ortiq nodir kitoblar Kaufman tomonidan musodara qilingan.

Rossiya imperiyasi tomonidan Amudaryo bo'limidagi qoraqalp oqlarga nisbatan jabr-zulm kuchayishi oqibatida Biybozor va Nukus volostida mustamlakachilarga

qarshi Bobo Go'klan boshchiligida xalq qo'zg'oloni bo'lib o'tadi.

Men va boshqalar ,ruhiy tarbiya

Burgut o'z farzandlariga qanday qilib ota tanlaydi? Bu jarayon judayam hayratlanarli kechadi. U daraxt yoki biror butadan kichik shoxcha sindirib oladi, uni tumshug'ida tutgancha balandga ko'tariladi va shu holda aylana boshlaydi. Atrofida nar burgutlar yig'ilib parvoz etadi. Shu payt u tumshug'idagi shoxchani tushirib yuboradi va kuzatadi. Burgutlardan biri shoxchani tutib olib, ohistalik bilan unga olib kelib topshiradi. U esa shoxchani olib, uni yana tashlab yuboradi. Burgut yana tutib oladi va unga qaytaradi. U esa yana tashlab yuboradi...

Bu hol juda ham ko'p marta takrorlanadi. Shundan so'ng burgutlar havoda raqsga tushadilar. Nihoyat, birbirlarini sinovdan o'tkazgach, ular oila quradilar. Xo'sh, ushbu harakatlarda qanday ma'no yashirin? Buni ularning keyingi hayotidan tushunib olasiz... Ular birgalikda tog' cho'qqisiga ko'tariladi, mustahkam o'simlik poyalaridan in quradi. Ikkala burgut ham tanasidan o'z tumshug'i bilan patlarini yulib, inlarini to'ldiradi, barcha teshiklarni yopib, uyani yumshoq va shinam makonga aylantiradi. Ona burgut bu yerga tuxum qo'yadi va ikkalasi polapon burgutchalar dunyoga kelishini kuta boshlaydi. Burgutchalar tuxumdan chiqqach (ular juda kichkina, zaif va yalang'och holatda bo'ladi), otaonasi ularni biroz quvvatga kirgunicha parvarishlaydi. Qanotlari bilan yomg'irdan, quyosh nurlaridan asraydi, ularga suv, ozuqa tashiydi. Burgutchalar asta katta bo'lib boradi. Ularning patlari o'sib, tanasini qoplaydi, qanotlari va dumlari baquvvatlashadi. Shunda ota va ona burgut vaqt kelganini angelaydi... Ota burgut uya chetiga qo'nib olib, inni qanotlari, tumshug'i bilan urib silkitadi. U uyadan hamma pat va puxni tushirib yuborishi, boshida o'zlari shox-shabbadan yasagan skeletnigina qoldirishi kerak. Qiziq, nima uchun? Polaponlar esa bu qattiq, noqulay uyada o'tirishar ekan, nima bo'layotganini tushunishmaydi: axir ota-onalari ularga juda g'amxo'r va mehribon edi-ku. Bu orada ona burgut qaerdandir kichik bir baliqchani tutib kelib, atayin

polaponlari ko‘rib turishi uchun, uyadan, chamasi, besh metr uzoqlikka qo‘nib olib, uni asta maydalab yeya boshlaydi. Polaponlar uyada turib chug‘urlab, o‘zicha shikoyat qilib baqira boshlaydi: axir, ilgari bunday emasdi-ku... Ota-onasi ularga yemish berardi, suv berardi. Endi esa hammasi tamom bo‘ldi: inlari qattiq va noqulay, ota-onasi esa ularga ozuqa ham bermayapti. Nima qilish kerak? Axir och qolishadi-ku. Indan chiqishga harakat qilish kerakmi? Shunday qilib, polaponlar asta harakatga kela boshlaydi va ilgari hech qachon urinib ham ko‘rmagan harakatlarni bajaradi. Agar ota-onalari ularni erkalatishda davom etaverishsa, ular keyinroq ham harakat qilishga jur‘at qilmagan bo‘larmidi... Polaponlar uyalaridan sudralib chiqa boshlaydi. Oh, mana, kichikkina polapon tushib ketmoqda, axir uya tog‘ chetida, noqulay xarsanglar orasida joylashgan-ku. Polapon avval silliq xarsang uzra biroz sirg‘alib, keyin jarlikka tomon qulaydi. Shu payt, qachonlardir ona burgut uloqtirgan shoxchalarni tutib keltirgan ota burgut yordamga shoshadi. U o‘zini katta tezlikda pastga otib, yelkasiga polaponchasini qo‘ndirib qaytadi. Bu hol bir necha marta takrorlanadi. Polapon noqulay uya va silliq xarsangdan pastga tomon qulayveradi, ota burgut uni tutib kelaveradi. Burgutlarning birorta polaponi ushbu jarayonda halok bo‘lmas ekan. Axiyri, qulashlarning qaysi biridadir polapon burgutcha qanotlarini yozib, shamol yordamida parvoz qila boshlaydi. Shu tarzda burgutlar polaponlarini uchishga, keyin esa ov qilish va o‘zini himoyalashga o‘rgatishadi. ... Ona burgut shoxchani uloqtirish orqali o‘z farzandalariga ota tanlagani bejiz emas edi. Axir, u farzandlari halok bo‘lishini xohlamaydi.

(zen.yandex.ru)

Shuhrat qoldirmoqqa Gerostratdek.

Diana ma’badin yoqmoq shart emas.

Ko‘plar baxti uchun o‘zlikni jamlab,

Shu ulkan binoga bir g‘isht qo‘ysak bas. (G‘afur G‘ulom

Vijdon erkinligi har bir fuqaroning dinga e'tiqod qilish yoki qilmaslik, diniy rasm-rusum va marosimlarda ishtirok etish yoki etmaslik kabi dinga nisbatan o'z munosabatini mustaqil aniqlaydigan shaxsiy huquqidir. Har bir fuqaro o'z ixtiyori bilan diniy ta'lim olish huquqiga ega. Buning uchun fuqarolarni u yoki bu tarzda majbur etishga yo'l qo'yilmaydi. Davlatimiz tomonidan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda vijdon va e'tiqod erkinligi huquqidan foydalanishi qat'iy kafolatlangan. Diniy bag'rikenglik xilma-xil diniy e'tiqod va dunyoqarashda bo'lgan kishilarning olijanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor va hamjihat bo'lib yashashi, kishilik jamiyati ravnaqi yo'lida xizmat qilishini anglatadigan tushunchadir. Bugungi kunda mazkur g'oya jamiyatning barcha tinchliksevar a'zolari hamkorligini nazarda tutuvchi, osoyishtalik va barqarorlikni mustahkamlash, ozod va obod Vatan qurishning muhim shartlaridan biridir. Bugungi kunga kelib respublikamizda jami 2239 ta diniy tashkilot va 16 ta diniy konfessiya adliya ro'yxatidan o'tgan. Shulardan 2093 tasi musulmon tashkiloti, 166 ta xristian tashkiloti, 8 ta yahudiy jamoasi, 6 ta Baxoiylik jamiyati, 1 ta krishnachilar jamiyati va 1 ta budda ibodatxonasi, O'zbekiston konfessiyalararo Bibliya jamiyati, shuningdek, Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari, Toshkent Islom universiteti, «Mir Arab» oliy madrasasi, Hadis ilmi maktabi, 9 ta madrasa, 2 ta ixtisoslashtirilgan xotin-qizlar o'quv yurti, Toshkent pravoslav seminariyasi, Toshkent xristian seminariyasi kabi diniy ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatmoqda.

Xabarlarda aytilishicha, hikkilardan biri internet-forumda avtobus yo'lovchilariga pichoq bilan hujum qilishni rejalashtirgani haqida yozadi va buni amalga oshiradi; politsiya yana bir hikki 10 yil davomida bir qizni asirlikda saqlab kelayotgani, hozir u hibsga olingani haqida xabarni e'lon qiladi. Bunday xabarlardan so'ng minglab yapon xonanishinlari birdan hammaning diqqat markazida bo'lib qoldi. 7 Albatta, bu yapon fenomeni boshqa mamlakatlarda ham uchrab turadi, lekin aynan Yaponiyada keng ko'lamli hodisaga aylangan. Ehtimol, kunchiqar yurtda hikikomorning ildiz otishi

ko'pchilikning o'smir yoshidagi farzandlarini to'liq ta'minlash uchun yetarlicha shart-sharoitga egaligi bilan bog'liqdir. Bu nazariya asossiz emas: daromadi pastroq bo'lgan oila vakillari orasida hikikomorilar juda kam uchraydi. Bundan tashqari, yapon mentalitetining o'ziga xos xususiyatlari ham bu hodisaga eshik ochib beradi: Yaponiyada yoshlar kattalarga qattiq tayanadi: ota-ona qaramog'ini afzal ko'rgan 30 yoshli "o'smir"lar bu yurtda ko'p uchraydi. 8 Hikikomori hodisasi 1989-yilda Yaponiyada kasallik turi deb e'lon qilingan. Hikkilarni davolash uchun odatda otionalarning o'zlari harakat qilib ko'rishadi. Natija bo'lavermagach, psixolog yollashadi. Davolashning bu turi bo'yicha xizmat ko'rsatadigan nodavlat tashkilotlar ham talaygina. Afsuski, ko'p hollarda barcha urinishlar samarasiz yakunlanadi

O'z diniy marosimlarini o'tkazish va mamlakat hayotida faol ishtirok etish uchun zarur barcha shart-sharoitlar yaratilgan bo'lib, bu boradagi huquqiy asoslar O'zbekiston Konstitutsiyasida, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonunda va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlab qo'yilgan. Jumladan, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi